

Ötthonosság és urbanisztikai környezet

A korszerű gépesítés folytán a mezőgazdaságban mind kevesebb emberre van szükség. Az egyre fokozódó munkaerőfelesleg a városi települések felé áramlik, ahol a rohamos iparosodás az anyagi és szellemi értékek nagyfokú kicserélődése következtében a lakosság egyre hatalmasabb tömegei összpontosulnak. A falusi népességnek a városokba történő beözönlése jóval felülmúlja a városi lakosság természetes szaporulatát. Ez az exodus a tőkés társadalom viszonyai között spontán formákban megy végbe, a szocialista országokban viszont tervszerűen irányított, előre kijelölt és felépített, illetve állandóan épülő nagy lakótelepek felé vezetve zajlik le.

Az új lakótelepek e demografikus nyomás következtében mind nagyobb számban és egyre hatalmasabb kiterjedésben valósulnak meg. Ennek következtében a múltban elképzelhetetlen nagyszámú lakás épül a városokban, valamint a városokká fejlődő ipari centrumokban. A városi terület megsokszorozódik, de egyidejűleg a régi városszerkezet is radikálisan megváltozik, mert a slum jellegű elavult városrészeket lerombolják, hogy helyüket korszerű lakónegyedek foglalják el, és lassanként csak a művészetileg értékes történelmi központok maradnak meg. A régi várost az „új” város váltja fel, amelyet azonban nemcsak nagysága, hanem inkább szerkezetének és képezésének sokrétű újszerűsége jellemez: a városi táj, a környezet, a légkör gyökeres megváltozása és következképp az életé is, amelynek az új város megépített, urbanisztikai és architekturális keretét alkotja. A megváltozott élet a társadalmi átalakulás eredménye, újszerű, más, mint a régi, a megszokott, magasabb fokú és szűkségszerűen új törvényszerűségeknek van alávetve. Ezek alapján elütnek a falusi és városi közösségekben az évszázadok folyamán kialakultaktól, és fennáll az a veszély is, hogy a város súlyos fizikai, pszichikai, végeredményében szociális zavarok okozójává fejlődik.

Erre a tényre a kutatók világszerte felhívják a közvélemény és az illetékesek figyelmét, és a jelenséget alaposan és sokoldalúan tanulmányozzák. Ezek a szociálpszichológiai kutatások kiterjednek a lakóközösség szerkezetére és légkörére, s céljuk az ökológiai jelenségek felismerése, elemzése és természetesen a fellépő negatív jellegű tünetek orvoslási módjának megjelölése. Az urbanizáció szociál-pszichológiai problémáival foglalkozó kutatók közül megemlítendő Paul Chombart de Lauwe, J. Palmade, Henri Coing, Jacques Riboud, Victor Gruen, Granasztói Pál, Mérei Ferenc.

Az urbanisztika szempontjából a „lakás” fogalmát tágabb értelemben kell felfognunk, mert az a tulajdonképpeni elszállásolás tényén kívül magában foglalja mindazokat a művelődési, társadalmi, kereskedelmi, egészségügyi, kommunális, közlekedési és egyéb létesítményeket is. ame-

lyek a lakótelepen belül feltétlenül szükségesek a modern élet mindennapi igényének kielégítéséhez. A mai műszaki lehetőségek lépést tartanak ezekkel az egyre fokozódó igényekkel, és a városépítés mindent elkövet, hogy a gazdasági adottságok alapján a lakosság fizikai igényeit lehetőleg maradéktalanul kielégítse. De mindezekig a pszichoszociális szempontokat alig vették figyelembe, és ha igen, csupán az esztétikai igények kielégítésére korlátozódtak. Ez ugyan nem mellékes és egyáltalán nem elhanyagolható szempont, de nem öleli fel a sokrétű problémát a maga egészében, s az e tekintetben folyó kutatómunka is csak kezdetleges stádiumban van. De már most is megállapítható, hogy a lakosság kezdetben az új urbánus környezetben nem érzi eléggé otthonosan magát, mert ez az új környezet és elsősorban a lakónegyed szerkezete, az épületek aspektusa, a lakosság jellege, a szomszédság minden emberből pszichikai tényezőkre visszavezethető lelki reakciókat vált ki.

Rossz közérzet

Az új és idegen helyre való költözés a *gyökértelenség* érzetét kelti, és nyugtalanságot okoz. Ez tulajdonképpen átmeneti érzés, amely a megszokással megszűnik, de azért egyénenként változóan hosszabb-rövidebb ideig tart, senkinél sem marad hatástalanul, és sokszor gyanakodást, sőt ellenszenves érzületet vált ki, amely tartós antagonizmussá fajulhat a fizikai és pszichikai értelemben vett környezettel szemben. A kezdeti rossz közérzet majdnem elkerülhetetlen, és hosszú időre zavarhatja a szomszédsággal való kapcsolatokat.

A gyökértelenség érzetét elsősorban a modern lakótelepek aspektusában és szerkezetében megnyilvánuló „új” és szokatlan, az idegenszerű váltja ki. Az új városok, új lakótelepek nagyok, sokkal nagyobbak azoknál a településeknél, amelyeket megszoktunk. Nagyon a távolságok általában, de a mindennapi viszonylatokban is: lakásunk és munkahelyünk, lakásunk és a közintézmények, otthonunk és a régi barátok lakásai között. Más a lépték, mások a térbeli és időbeli arányok. Nehéz az áttekintés, nehezen tájékozódunk, mert idegenszerű az úthálózat rendszere, az, hogy nincsenek zártbeépítésű, párhuzamos utcák, terek. Nincs elhatárolás utca és udvar-kert között. Hiányzik a megszokott urbanisztikai intimitás, meghitt zugok, néhány patinás, öreg, műemlék jellegű ház. Nem érezzük, hogy ez az én utcám, az én házam, itt szoktam elüldögni, erre járó ismerőseimmel elbeszélgetni. A sokemeletes és sokablakú, egyseges és sokszor ismétlődő homlokzatú, egyforma típusházak, az épületeknek „funkcionális”, „racionális”, gazdaságos „dominó-kirakás”-szerű elhelyezése természetesen korunk esztétikai kifejezői. Szépek és meghökentően újszerűek ezek a hatalmas épülettömbök, és szokatlan, ahogyan urbanisztikai egységekbe foglalták őket. De éppen újszerűségük és nagyságuk miatt idegenül hatnak az új lakosokra, és mert túlságosan újszerűek és mert nem hasonlítanak azokhoz, amelyekben eddig éltek, nem képesek őket azonnal elfogadni. Ugyanakkor elfelejtik, hogy az előző lakóhely utcaszerkezete legtöbbször sablonos vagy rendszertelen volt, hogy a lakóházak mind falvainkban, mind városainkban típusházak voltak, városépítési és építészeti szempontból elavultak, gyakran egész-

ségtelenek, amelyek nem felelnek meg fejlettebb társadalmunk fokozott igényeinek. És mégis: az új városkép és struktúra, az új építészet aspektusa nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy az emberben az intimitás hiányának, az idegenszerűségnek, az unalomnak, a gyökértelenségnek érzetét keltsék. Ezt nem az új város okozza, de nagymértékben fokozza.

A városépítési és építészeti egyformaság, a váratlan fordulatok hiánya, a banalitás, a homlokzatokon előforduló csúnya károsodások mind tényezői a jelenségnek. A beruházónak, városépítőnek, építésznek erre a problémára is tekintettel kell lennie. Minél változatosabbak a városépítési kompozíciók, minél inkább sikerül a helyi jelleget kialakítani, minél többfélék és érdekesebbek az építészeti megoldások, annál kevésbé egyhangú a városkép, annál kevésbé hat nyomasztóan a lakosság kedélyére.

Szomszédsági kapcsolatok

A fizikai környezetnél azonban sokkal nagyobb mértékben hat az emberi környezet, a *szomszédság*, vagyis a köztünk és közelünkben lakó embertársaink között kifejlődő kapcsolat, az adaptáció, az egyénnek a szomszédsági közösségbe való beilleszkedése a magányossági érzet megszüntetésére. Van egy bizonyos „szomszédság-érzet”, amely az egymásrautaltság tényén alapul. A magányosságból és elszigeteltségből születő társasélet fokozott igénylése szükséges ahhoz, hogy az új városoknak, illetve lakónegyedeknek a régi ismerősöktől és barátoktól elszakadt lakói otthonosan érezzék magukat az új környezetben. Ennek alapja a közelségi és szomszédsági érintkezés.

A családon kívüli kapcsolatok megteremtésében és ezt követően a szomszédsági-érzet kialakulásában a legfontosabb tényező *a lakosság minőségi összetétele*. Valamely település lakossága *heterogén* vagy *homogén* lehet. A kevertség jelensége akkor áll fenn, ha a városrészben olyan családok telepednek meg, amelyek egymástól különböznek az életmód, tradíciók, szokások, gazdasági, művelődési színvonal, foglalkozás, életkor tekintetében — a tőkés országokban még faji, nemzetiségi és vallási szempontokból is. A heterogenitás megnehezíti az együttélést, nem eredményez szükségszerűen együttműködési tevékenységeket, és többször a kialakuló *érintkezés* negatív, mert *konfliktusok*, nézeteltérések forrását is alkotja. Viszont ez nem törvényszerű, mert a lakosság heterogenitása módosíthatja a lakosság egy részének aspirációit, megváltoztathatja az elavult életmódokat és általában sokrétűbb, színvonalasabb, haladó és magasabb fokú életformákhoz vezethet, és így végeredményben pozitívan hathat. A homogén lakosságú település viszont sajátosan tőkés jelenség, amely városépítési síkon a különböző társadalmi osztályokat vagy nemzetiségeket, fajokat kívánja térbelileg elszigetelni, egymástól elválasztani. Ezért tipikus jelenség a tőkés országok városaiban az előkelő villanegyedek és a munkás- és kispolgári tömegek befogadására szolgáló lakótelepek szigorú elkülönítése vagy az alacsonyabbrendű fajúnak minősített lakosság gettóba zárása, a városépítési szegregáció.

Mind a családi, mind a társadalmi életben az érintkezés és konfliktus egyidejű jelenségek. Ezeknek az ellentétes jelenségeknek összhangba hozására életbevágóan szükséges, hogy abban a térben, amelyben a min-

dennapi élet folyik — családi vonatkozásban a lakásban és társadalmi síkon a lakónegyedben — legyenek *együttműködési övezetek* a kooperáció előmozdítására, és *visszavonulási övezetek* a konfliktusok elkerülésére. A visszavonulási övezetben az egyén, illetve a család intim élete folyik, az együttműködésiben a kollektív élet. Ennek megfelelően társadalmi síkon az együttműködési övezetet a közintézmények, beleértve a parkokat és a sporttereket is, családi síkon pedig a lakószobák alkotják. A visszavonulási övezetek szintén kétfélék: társadalmi vonatkozásban a legfontosabb a lakás, családi vonatkozásban pedig az egyéni szoba. Egyes együttműködési övezetek bizonyos intimitásfokú visszavonulási övezetek szerepét is betölthetik, mint például a nyilvános könyvtárak olvasótermei, a parkok csendes sétányai, padjai.

Az egyénnek és a családnak, valamint a közösségnek együttműködési és visszavonulási övezetere vonatkozó térbeli igényeit az építészet és a városépítés a maga sajátos módszereivel és formanyelvén hivatott mind mennyiségileg, mind minőségileg kielégíteni. A külső nyomás előli visszahúzódás és az együttműködés vágyait azonban csak akkor lehet kielégíteni, ha az építésszek és városépítők megteremtették, megépítették a városnegyedek anyagi és társadalmi életének megfelelő keretét, s ennek következtében megteremtődik mind a tudatos elszigetelődés, mind a kapcsolatok szelektív létrehozásának lehetősége. Szelektív szomszédsági kapcsolaton azt a viszonyt értjük, amikor az érintkezés csak akkor és csak olyan mértékben jön létre, amilyennek szükségét érezzük.

Mi hat zavarólag?

A heterogenitás okozta ellenszenvnek kiváltását nagyrészt megakadályozhatjuk, ha a lakásokat egymástól elszigeteljük. A belátási lehetőségek csökkentésére és az áthallás megakadályozására gondolunk, tehát optikai és akusztikai izolálásra. De megjegyezni kívánjuk, hogy nem a közelség az, ami zavaróan hat, éppen ellenkezőleg, a közelség a kapcsolatok megteremtéséhez feltétlenül szükséges. Itt a *zavaró közelségről* van szó, a szomszéd nem kívánatos zajok és belátások formájában megnyilvánuló jelenlétéről, amit az építész a megfelelő alaprajzi és szerkezeti megoldások segítségével, ha nem is teljesen, de jórészt csökkenthet. Így például lakóházépítészetünk nem alkalmazza a külsőfolyosós lakástípusokat, amelyek esetében a folyosóról be lehet látni a szomszédos lakásba.

Az elszigeteltség, a magány, az unalom érzetének jelensége a lakosság különböző kategóriájánál különbözőképpen jelentkezik, mert ezek az életkörülményekkel szemben különféleképpen reagálnak. A dolgozó férfiak és a dolgozó nők kollektív munkakörülményeik következtében nem érzik magukat annyira elszigetelten. Viszont a termelésben nem dolgozó háziasszonyra hat nyomasztóbban a magány, mert általában a nap jó részét egyedül tölti. Részére a szomszédsági érintkezés a társadalmi kapcsolatok majdnem kizárólagos formája, természetesen a családi kapcsolatokon kívül. Az idősek, a nyugdíjasok esete hasonló, ha nem is azonos az előbbi kategóriával, mert bizonyos mértékben ők is végeznek háztartási és gyermekgondozási tevékenységet, de éppen csökkent mozgási képességük következtében nehezebben tudnak társasági érintkezést létre-

hozni. A gyermekek könnyen egymásra találnak, náluk hamar kifejlődnek érintkezési kapcsolatok, mert nem terheli őket a régi környezet öröksége. Óvoda, iskola, pionírszervezet, a lakás közelében levő játszóterek megteremtik a kapcsolatok sokféle lehetőségét, a barátságok kialakulását. A tizenévesek vannak a legelőnytelenebb helyzetben. Ők gyakran erőteljesen, anarchisztikusan reagálnak az új élet megnyilvánulási formáira, a lakás közelségében levő sportterek és ifjúsági klubok hiányában a többi kategóriáknál fokozottabban érzik az elszigeteltséget, a magányt, unatkozhatnak, mert már kinőttek a gyermekjátszóterek közösségéből, de a felnőttek társas tevékenységi terein még nem érvényesülnek. Itt rejlik a társadalomellenes „galerik” veszélye is.

A pozitív szomszédsági kapcsolatnak természetesen gyakorlati haszna is van, ami az együttműködés, illetve a kölcsönös segélynyújtás terén nyilvánul meg, mint például: gyermekfelügyelet, betegápolás, segélynyújtás nagytakarításnál, közös bevásárlás, a mosógép közös használata, könyvkölcsönzés, televíziónézés. De mindezeknél a gyakorlati jellegű kapcsolatoknál sokkal fontosabb a jószomszédsági viszony kialakulása, új barátságok megkötése, amelyek természetesen a gyakorlati kapcsolatok alapját alkotják.

Érintkezési csoportok

Az emberi településekben a társas kapcsolatok nyomán *érintkezési csoportok* jönnek létre. Ezeket azok az emberek alkotják, akik helyzetük, tevékenységük, érdeklődési körük vagy egyéb körülményeik révén a városban, illetve a lakónegyeden belül, azonos helyen és rendszeresen ismétlődő időpontban találkoznak. Az érintkezési csoportok fő jellegzetessége éppen a találkozás tényének idő- és térbeli azonosságában rejlik. Ilyen érintkezési csoportot alkotnak például az ugyanabban a lakótömbben, utcában, utcarészlegben lakó emberek vagy azok, akik egy bizonyos időben ugyanannál a megállóhelynél várnak az autóbuszra, ugyanazokban az üzletekben szoktak vásárolni, ugyanabba az orvosi rendelőbe járnak, ugyanabban az eszpresszóban isszák feketéjüket. De érintkezési csoportot alkotnak egy énekkar, színjátszó csoport, sakk-kör vagy az alapszervezet tagjai is. A felsorolás csak példaként szolgál, mert az érintkezési csoportok száma végtelenül nagy, és jellegük is igen sokféle. Minden ember egyszerre nagyon sok érintkezési csoport tagja, minden egyén egyre több, növekvő számú és egymástól nagyon eltérő, különböző érintkezési csoportba tartozik, keveredik.

A csoportba tartozás vagy *spontán* — például azoknak a csoportja, akik gépkocsijukat egy bizonyos parkolóhelyen tartják — vagy *szervezett* — például egy működvelő együttes tagjainak esetében. És az érintkezési csoport lehet viszonylag *állandó* vagy éppen csak *átmeneti* jellegű. Az első kategóriába tartoznak, mondjuk, egy bizonyos háztömb lakói, az átmeneti jellegűbe például azok, akik a sarki dohányboltban vesznek napi cigarettaadagjukat, mert a dohányzásról máról holnapra egyesek közülük lemondhatnak. Természetesen így gyakran előfordul, hogy az emberek az egyik érintkezési csoportból átkerülnek egy másikba.

Az egyénnek a csoportban való fokozódó részvétele a gyökértelenség elvesztésének módja, mert az érintkezés, a közlekedés, a gondolatkicseré-

lés következtében az egyén lelki életének gazdag forrását alkothatja s együttműködéshez vezethet, de ugyanakkor természetesen magában rejtí a konfliktusok veszélyét is. Nézeteltérések merülhetnek fel mind a csoporton belül, mind a különböző csoportok között. Ezt a veszélyt a város-építı úgy csökkentheti, hogy a különbözı együttmőködési övezeteket funkcionálisan elválasztja egymástól. Így például a gyermekjátszóteret a gépkocsiparkolótól. Végeredményében megállapíthatjuk, hogy az érintkezési csoportok egyre bonyolultabb módon keresztezıdnek, úgyhogy a várost tulajdonképpen az érintkezési csoportok hatalmas együttesének tekinthetjük.

A társadalmi viszonylatokban a tartós jellegő, spontán és szervezett, konfliktusmentesen keresztezıdı érintkezési csoportok kialakulása és egymás közti egyensőly a szomszédsgai együttmőködés legfontosabb tényezıje, mert kiváltja az otthonossági érzetet és meg is erısíti. És minthogy az érintkezési csoportok létezésének és tevékenysége kifejtésének fı feltétele a *találkozás*, az urbanisztikai térszervezés pszichológiaiilag legfontosabb feladata a találkozás térbeli feltételeinek megteremtése, vagyis olyan építészeti pólusok kialakítása, amelyek vonzzák a város, illetve a lakónegyed lakosságát, és lehetővé teszik, hogy szabad, pihenésre, szórakozásra, kikapcsolódásra szánt idejében vágyainak és érdekeinek megfelelıen a pólusok köré csoportosuljon. Így az emberek azokba az érintkezési csoportokba tartozhatnak, amelyeket szabadon és tudatosan választanak maguknak.

Fórum

Az urbanisztikai gócek legfontosabbja a kontaktus létrehozását nagymértékben elısegítı *fórum*, a városközpont, az emberi település szíve, a városorganizmus legvitalisabb szerve, amely a közösségi élet legkülönbözıbb utilitáris és szellemi szükségletei kielégítésének városépítési és építészeti kerete, és ezért a megfelelı szociális-kulturális és egyéb intézményeket egyesíti magába. Fontos ezeknek az intézményeknek szimultán jelenléte, hogy lehetőleg „minden együtt legyen”: színház, mozi, hangversenyterem, múzeum, kiállítás, könyvtár, klub, vendéglı, kávéház, cukrászda, sportterem, üzlet, áruház, átvevı- és befizetı helyek, posta, klinika és minden egyéb közintézmény, amelyre az embernek szüksége van, és amik lehetővé teszik, hogy az ember kifejezésre juttassa, hogy társas lény.

A fórum az a városépítési együttes, ahol az ember részt vehet a társadalmi élet nagy közösségi megnyilvánulásaiban és ugyanott alkalma van sétálnia a „főutcán”, korzóznia, nézdegélnie a kirakatokat és az embereket, hogy látottakban gazdag és változatos élményben részesülhessen. De egyszersmind módjában legyen ugyanott elüldögélnie egy meghitt tér padján vagy egy otthonos lokálban, mint amilyenek a régi Bukarest hangulatos kávézói és „birt popular”-jai voltak, vagy a bécsi, a pesti kávéház, a párizsi bisztró, a londoni pub, a római espresso. A fórum az a hely, ahol széles járdákon, árkádok vagy galériák alatt lehetőség nyílik arra, hogy ismerıseinkkel, barátainkkal elıre megbeszélten vagy véletlenül találkozhassunk. Nagyszerő dolog köszönni. Csak az tudja igazán értékelni, aki sokáig élt idegen környezetben, ahol köszönésre alkalma nem volt, mert

nem voltak ismerősei. Állandóan érezte idegen mivoltát, azt, hogy sehova és senkihez sem tartozik — ugyanazt érzik új városaink, városrészeink még gyökértelen lakói.

Mai életünkben az emberek közti érintkezés, a külvilággal fenntartott kapcsolat egyre inkább lecsökken a telefonra, rádióra, televízióra. Ezek szükséges műszaki berendezések, nélkülük a modern élet el sem képzelhető, de nem pótolhatják a személyes találkozást, az eszmék és gondolatok közvetlen kicserélését, az együttléteket, a látogatást, a kávéházi törzsszalt, a színházi előadást. A fórum a város legfontosabb együttműködési övezete, amely lehetővé teszi, hogy az ember részt vehessen a város lüktető közösségi életében.

A városközpont azonban csak akkor felelhet meg sokrétű funkciójának, ha közel van az emberi tevékenységek (munka, lakás) övezeteihez, illetve ha kényelmes, idővesztés nélküli megközelítést az egyre növekvő forgalom következtében mind nehezkesebbé váló közlekedési viszonyok meg nem akadályozzák. Az ember városi életben való részvételének óhaja igen nagy, úgyhogy hajlandó a távolság, illetve a közlekedési nehézségek okozta kényelmetlenségeket elviselni. De van e kényelmetlenségeknek egy foka, amelyen túl, a megközelítést gátló, különböző akadályok alakjában fellépő erők annyira lecsökkentik a városközpont vonzóerejét, hogy az teljesen megszűnik. Ez vonatkozik elsősorban a város peremén épülő nagy telepek lakosságára, amelynek egyre körülményesebb a városközpont felkeresése, és ezért ez csak nagyritkán történik meg. Ilyen esetben kifejlődik a gyökértelenség érzetének egy hatványozott formája, a *kollektív izoláltság-érzet*, amikor is egy városrész egész lakossága elszigetelődik a városi élettől, és így számkivetettnek tekinti magát. Ennek az érzetnek kifejlődését természetesen komplex jellegű lakónegyed-központok létesítésével csökkenteni lehet, de megszüntetni nem, mert e központok ugyan a társasélet fontos gócai, de funkciójuk nem a városközpont helyettesítése, hanem csak kiegészítése.

Az urbanisztika célja végső fokon az ember életét kellemessé tenni. Ezt azonban nem érhetjük el akkor, ha kizárólag az anyagi igények kielégítésére szorítkozunk, mert — amint láttuk — intellektuális és lelki igények is léteznek, s ezek, mivel érzelmi alapúak, különböző erősségi fokon jelentkeznek az embernél, és ezért nehezebb is őket kielégíteni. Következésképpen a beruházások pénzügyi mérlegelésekor figyelembe kell vennünk mind a fizikai, mind a pszichikai tényezőket, hogy az új városok urbanisztikáját a humánium jellemezze.

